

Stevan Dučić prethodnik Matije Murka u sakupljanju narodnih epskih pjesama iz Crne Gore

Rajka Glušica

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet Nikšić, Danila Bojovića bb,
MNE 81400 Nikšić, rajkag@t-com.me

Stevan Dučić je bil konec 19. in na začetku 20. stoletja eden izmed najpomembnejših zbiralcev srbohrvaških epskih narodnih pesmi na področju današnje Črne gore. V dveh zbirkah ljudske epske poezije – od leta 1912 je rokopis hranjen v Etnografski zbirki SANU v Beogradu – je zapisal 101 junaško pesem, tj. 31.207 desetercev. Članek predstavlja Dučićevo metodologijo dela in vsebino obeh zbirk.

Ključne besede: Stevan Dučić, zbiratelj, ljudske epske pesmi, Črna gora

Stevan Dučić zählt zu den bedeutendsten Sammlern der serbisch-kroatischen epischen Volkslieder. Tätig war er am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts auf dem Gebiet des heutigen Montenegro. In zwei Sammlungen der epischen Volkspoesie, seit 1912 untergebracht in der Ethnographischen Sammlung der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste (SANU) in Belgrad, sind 101 Heldenlieder im Umfang von 31.207 Trochäus-Versen registriert. Im Beitrag werden beide Sammlungen inhaltlich und methodologisch erläutert.

Schlüsselwörter: Stevan Dučić, Sammler, epische Volkslieder, Montenegro

Uvod

Sakupljački rad usmenog književnog stvaralaštva i veliki postignuti uspjeh Vuka Stefanovića Karadžića nakon štampanja prvih zbirki narodnih pjesama u Beču i Lajpcigu, uticao je na mnoge kulturne poslenike tokom čitavog XIX vijeka da se u svojim sredinama bave istim poslom. Marko Miljanov Popović eksplicitno navodi Vuka kao inspiratora za sakupljanje narodnih epskih pjesama iz Kuča, on kaže da je čuo „da je Vuko Karadžić govorio i da se žalio što nije moga doć u Kuče da prepíše narodnje pjesme kad je prepisiva breke i crnogorske, pa sam mislio što i(h) ja ne bi skupio, a znam i(h) još od kad sam zborit počeo, a koju ne bi zna, kazaće mi koji znaju, kako je i bilo“ (Miljanov 1989: 48).

Od usmenih tvorevina najčešće su sakupljane narodne epske pjesme u kojima je sadržana opoetizovana istorija naroda, ili su se veličali i slavili pojedini junački podvizi i primjeri koji su kroz pjesme zapisivani u kolektivnu memoriju i imali vaspitnu ulogu. I najveći crnogorski i južnoslovenski pjesnik Petar II Petrović Njegoš štampao je 1846. u Beogradu *Ogledalo srpsko* – zbirku narodnih junačkih pjesama o kojima u „predisloviju“ kaže:

Naše narodne pjesne ne trebaju nikakvoga predgovora za svoju preporuku, jer sad hvaliti ih pred svijetom, to bi bilo povtarovati ono što su već davno o njima kazali mnogi, i naši slavjanski i drugih narodah, naučeni ljudi, koji su ih pravedno pohvalili i u zvijezde podigli, a neki i uporedili ih sa Omirovima i Osijanovima pjesnama. Za crnogorske pjesne može se reći da se u njima sadržava istorija ovoga naroda, koji nikakve žrtve nije poštedio, samo da sačuva svoju svobodu. Istina da poezija na nekim mjestima ponešto uveličava podvige Crnogoracah, no na mnogima i važnijima drži se strogo točnosti (Njegoš 1974: 11).

Ovo znači da je Njegoš u svoju zbirku od 61 pjesme, ili bolje reći, antologiju ili izbor narodnih junačkih pjesama (napravljen po ličnom izboru i sa određenim vaspitnim ciljem), unio one pjesme koje su najbliže istorijskoj istini ili koje odgovaraju određenim političkim i državničkim interesima (Kilibarda 2007: 365) ali nije zapostavljao ni umjetničku vrijednost i ljepotu njihovu.

Sakupljanjem narodnih junačkih pjesama iz Crne Gore bavio se i Njegošev učitelj, Simo Milutinović Sarajlija. Njegova zbirka u kojoj ima i Njegoševih pjesama, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, štampana je 1837. u Lajpcigu i ima 175 pjesama, od kojih je veći broj kraćih pjesama. I Valtazar Bogišić je pored bavljenja pravom i zakonicima, izdao zbirku bugarštica i deseteračkih pjesama iz 18. vijeka sakupljenih u Dubrovniku i Boki Kotorskoj, štampana u okviru *Glasnika Srpskog učenog društva*, knjiga 10. u Beogradu 1878. godine. Cetinjski protođakon i učitelj Filip Radičević objavio je 1872. u Beogradu zbirku narodnih junačkih pjesama pod naslovom *Gusle crnogorske: pjesme iz raznih vremena o vojevanju za narodnu slobodu*. Vojvoda Marko Miljanov Popović sakupljao je i pjevao junačke pjesme. U djelu *Pleme Kući u narodnoj priči i pjesmi* sakupio je 37 pjesama kojima potkrepljuje priče o važnim događajima iz istorije plemena. Poštujući tradiciju i pravila pri sakupljanju usmene epike uz sve je pjesme, osim jedne, dao podatak od kojega je guslara ili pjesnika-pjevača čuo pjesmu. Pored ovih objavljenih, Marko je bio sakupio veliki broj narodnih junačkih pjesama, koje je u rukopisu predao u Kotor Jovanu Sundečiću, i koje su nakon Sundečićeve smrti 1900. godine nestale.

Narodne junačke pjesme sa srpskohrvatskog jezičkog prostora sakupljao je, zapisivao i proučavao u XX vijeku i poznati slovenački slavista Matija Murko. Pjesme iz Crne Gore tonski je snimao i sačinio fonografske snimke tokom četvrtog njegovog putovanja i rada na terenu od 1930. do 1932. godine. Matija

Murko zajedno sa kembričkim profesorima A. B. Lordom i M. Perijem, nastavio u XX vijeku sjajnu tradiciju sakupljača i zapisivača narodnih epskih pjesama iz XIX vijeka.

Stevan Dučić kao sakupljač narodnih epskih pjesama

Stevan Raković iz kučkog sela Dučića, čije je ime uzeo za svoje prezime (1874–1918) svojim je djelom: književnim, naučnim i sakupljačkim zaslužio istaknuto mjesto u nacionalnoj kulturnoj istoriji i nepravедno je zapostavljen s obzirom na ono što je za kratkog života (44 godine) i bez formalnog obrazovanja postigao i ostavio potomcima u nasljeđe. Bavio se najprije zapisivanjem i sakupljanjem usmenih književnih tvorevina, djelatnošću koja je pod uticajem Vuka Karadžića bila veoma prisutna u kulturi Crne Gore i okolnih zemalja XIX vijeka. Kao rezultat tog rada sakupio je dvije obimne zbirke narodnih epskih pjesama: *Junačke narodne pjesme iz brdskog plemena Kuča u Kraljevini Crnoj Gori* i *Junačke narodne pjesme iz Crne Gore, Brda i Hercegovine*, koje ukupno imaju 101 pjesmu, i jednu zbirku narodnih pripovjedaka *Razne narodne pripovijetke* sa 107 priča. Međutim, Dučić je snagom svog talenta i pregnuća snažno iskoračio iz svoje sredine i vremena, pišući: 1. prvi crnogorski roman *Ili Kuč*,¹ koji predstavlja duži epski roman o velikom kučkom junaku Iliji Turovom Zonjiću; zatim, 2. iscrpnu i obimnu etnografsku monografiju svog plemena *Život i običaji plemena Kuča*,² 3. prvu dijalektološku studiju o govoru Kuča *Jezične osobine i provincijalizmi u Kuča*, koja po Dučićevim riječima čini V knjigu „Opšte građe za ispitivanje brdskoga plemena Kuča u Kraljevini Crnoj Gori” i 4. prvi rječnik govora nekog crnogorskog plemena: *Pleme Kuči – građa za rječnik*. Rukopisi ova dva posljednja djela su na veliku žalost lingvиста i dijalektologa, zagubljena. Njihovo postojanje potvrđuje popis rukopisa i zapis u prijemnom djelovodniku u Srpskoj kraljevskoj akademiji u Beogradu iz 1912. godine kada ih je S. Dučić predao, ali i autorova svjedočenja o njima u drugim tekstovima, npr. u predgovoru prve zbirke epskih pjesama iz Kuča.

¹ Prvo izdanje ovog romana priredili su univerzitetski profesori J. Čadenović i S. Kalezić, objavila ga je Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice 1997. godine nakon skoro vijek od nastanka a drugo izdanje priredile su Jelena Bašanović-Čečović i Danijela Radojević kao petu knjigu Dučićevih Sabranih djela 2019. godine.

² Dučićeva etnografska monografije *Život i običaji plemena Kuča* štampana je 1931. godine u Beogradu pod uredništvom čuvenog etnologa Jovana Erdeljanovića. Knjigu je kao fototipsko izdanje štampano podgorički CID 1998. godine. To je jedina Dučićeva knjiga koja je štampana nedugo nakon njegove smrti, ostali rukopisi čekali su više od vijeka u arhivskim zbirkama da bi ugledali svjetlost dana.

Kao saplemenik, savremenik i uzor Marko Miljanov je posebno uticao na Stevana Dučića, jer je on kod vojvode „proveo duže vrijeme... pomažući mu oko sakupljanja i ispisivanja onih narodnih pesama i narodnih predanja koja su u Markovim delima objavljena“ (Erdeljanović 1998: XI). Kod vojvode Marka je došao do prvih saznanja o kučkoj tradiciji, narodnoj poeziji i običajima, te važnosti zapisivanja i čuvanja narodnog blaga za buduća pokoljenja. O epskim pjesmama koje je vojvoda Marko unio u djelo *Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi* Stevan Dučić ima drugačije mišljenje od priređivača djela Ljubomira Kovačevića, ili Jovana Erdeljanovića i Trifuna Đukića, koji smatraju da su pjesme zapisane onakve kakve su postojale u narodu, bez vojvodinih intervencija (Miljanov 1989: 36). Nasuprot njima Dučić smatra da neke pjesme u vojvodinom djelu nijesu autentične, već prerađene, te da one brojem predstavljaju samo polovinu pjesama iz Kuča. Da zapiše i sačuva sve pjesme iz Kuča i to u autentičnoj, izvornoj verziji koju je čuo od guslara-pjevača, osnovni je motiv sakupljanja ove vrste usmenih tvorevina Stevana Dučića, pa se, kako sam kaže, „postarao pribitati“ još jednu zbirku „čisto narodnijeh pjesama“. Taj motiv reguliše i odnos sakupljača prema tekstu koji zapisuje, što u Dučićevom slučaju znači da je zapisivao pjesme bez ikakvih intervencija, tj. mijenjanja ili dodavanja, sa jasnim ciljem da se na osnovu tako vjerno zapisanih pjesama mogu objektivno ocijeniti estetski dometi i umjetnička snaga narodne poezije, ali i da one mogu biti pouzdan izvor i „od vrijednosti za istoriju nekih događaja burne plemenske prošlosti.“ (Dučić 1998: 423).

Stevan Dučić u predgovoru zbirke *Junačke narodne pjesme iz brdskog plemena Kuča u Kraljevini Crnoj Gori*, napisanom u Podgorici 15. avgusta 1910. godine, eksplicitno izlaže svoj metod u zapisivačkom i sakupljačkom radu i stav o odnosu zapisivača prema tekstu koji zapisuje, tj. o principu čuvanja originalnosti izvornika. On kaže:

[...] ovom zbirkom obuhvaćene pjesme nijesu ničim povrijeđene, već prepisane onako, kako sam ih, od pojedinih narodnih guslara čuo. Osobito sam, imao na umu da pjesme ove budu zisto narodnijem jezikom ispisane, jer mi je palo u oko, da pjesmama vojvodine zbirke ima puno književnijeh riječi, koje u Kučima samo pođekad izgovaraju (i to od skoro) ljudi na koje ima književni jezik uticaja.

Dakle, sakupljač ne vrši nasilje nad pjesmama, ne mijenja ih, niti im što dodaje ili ih popravlja, ni u sadržaju, ni izrazu. Poštuje glasovnu, obličku, leksičku, sintaksičku i semantičku autentičnost jezičkih jedinica u zapisivanim pjesmama.

Dučić, zatim, navodi tri kriterijuma po kojima će na ovakav način sabrana i uređena zbirka narodnih epskih pjesama iz Kuča biti od velikog značaja i vrijednosti. Ti kriterijumi su: 1. pjesme su „čistijem narodnim jezikom ispisane“, što nam daje dragocjene podatke o kučkom govoru iz XIX vijeka; 2. pjesme

su „ispisane bez ikakvoga dočerivanja u onoj formi i obliku kako se u narodu pjevaju, a to je od istorijske važnosti za bolju ocjenu plemenskih događaja iz ranije prošlosti“, to znači da one mogu poslužiti i kao historiografska građa i izvori, što može biti problematično kad se radi o bilo kojem književnom tekstu u kojem je uspostavljena fiktivna stvarnost, ili drugostepeni modelativni sistem (Lotman 1976: 58), ali ne i kada se radi o narodnim junačkim pjesmama „novijih vremena“ o crnogorskom ratovanju i četovanju protivu Turaka ili pjesmama tzv. „drugoga repertoara“ za koje je odavno primijećeno da imaju više istorije nego poezije³; i 3. što se po ovoj zbirci i pjesmama u njoj može procjenjivati „poetski dar naroda iz kojeg su pjesme ponikle“ (Dučić 2019: 33–34). Po ovom trećem kriterijumu na osnovu kojega se, prema Dučićevom mišljenju, mjeri značaj zbirke zapisanih epskih pjesama, vidimo da je Stevan Dučić, kao i većina sakupljača iz XIX vijeka, ali i istraživača usmenih književnih tvorevina sve do danas, prihvatao herderovsko-grimovsko shvatanje usmene književnosti kao izraza kolektivnog duha naroda, a da su pjevači i pričaoci od kojih su zapisani usmeni tekstovi, samo prenosioci tog kolektivnog duha, iako je poznato da je kreativni pojedinac stvaralac, a ne kolektiv.⁴ Dakle, S. Dučić je u predgovoru svoje zbirke jasno i nedvosmisleno definisao značaj vjernog zapisivanja autentičnih i originalnih narodnih epskih pjesama i predvidio za koje naučne oblasti one tako zapisane mogu biti dragocjen izvor podataka: nauku o jeziku (dijalektologiju i istoriju jezika), historiografiju, nauku o književnosti, stilistiku, etnografiju, folkloristiku...

Ako uporedimo sakupljački rad usmenih epskih pjesama Stevana Dučića sa radom već pomenutih naših sakupljača XIX vijeka, po metodama, izgrađenim kriterijumima i stavovima prema zapisivanom tekstu, naučnosti⁵ i pouzdanosti,⁶ ali i po obimu zapisanog i sakupljenog, možemo reći da ovaj daroviti Kuč spada u sam vrh. Kad govorimo o obimu Dučićevog rada na sakupljanju usmenih

³ Ovo je konstatacija Vuka Karadžića iznesena u četvrtoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* (1837) uz pjesmu *Ivan Nikolin*. Istoričnost i istinitost novijih crnogorskih junačkih pjesama potvrđivao je i Njegoš i ostali zapisivači XIX vijeka, ali i proučavaoci sve do danas, tvrdeći da su te pjesme vjerni pratioci istorije ili opoetizovana istorija (Kilibarda 2009: 277–286).

⁴ I Hegel je tvrdio da epski spjev kao umjetnička tvorevina može da potiče samo od pojedinca: „Ma kako da se u jednom epu opjevaju stvari koje se tiču cjelokupne nacije, ipak narod kao cjelina ne pjeva, već to čini samo pojedinac.“ Potvrda za to su i daroviti Vukovi pjesnici-pjevači: Starac Milija, Filip Višnjić, Tešan Podrugović i drugi.

⁵ Jovan Erdeljanović, tadašnji najveći autoritet u oblasti etnologije od kojeg je Dučić učio kako sakupljati i obrađivati etnografsku građu, o Dučiću je veoma lijepo govorio, smatrao je da je on „čovjek osobitog dara koji je neobično volio knjigu i književni, a osobito baš naučni, odnosno istraživački rad u narodu“ (Erdeljanović 1998: XI)

⁶ Pouzdanost i savjesnost Stevana Dučića kao sakupljača narodnog stvaralaštva potvrđena je i nesporna. Ove osobine nijesu odlika svih sakupljača narodnog blaga koji iz raznih razloga,

književnih tvorevina, potrebno je preciznije odrediti rezultate tog sakupljačkog rada, to su: dvije zbirke sa 101 junačkom pjesmom sa ukupno 31 207 deseteračkih stihova, zbirka od 107 pripovijetki (štampana verzija ima 102), u etnološkoj monografiji o Kućima Dučić je zapisao još 7 svatovskih pjesama, 41 žensku pjesmu, 10 tužbalica, 54 pjesme koje se pjevaju u kolu, 229 poslovice, 10 arbanaških poslovice sa prevodom, 26 zagonetki, 9 novih pripovijetki koje nijesu uvrštene u pomenutu zbirku, 7 basni i 180 deseteračkih stihova „napjeva“ koji predstavlja „narodni pogled“ na razne životne situacije i obično guslar pjeva taj „napjev“ prije „glavne“ epske pjesme o nekom događaju. Broj stranica sakupljenog narodnog blaga kojeg je Dučić svojom rukom zapisao iznosi u rukopisu skoro hiljadu i tri stotine (919 strana epskih pjesama u dvije zbirke, 236 strana zbirka pripovijedaka), što predstavlja impozantan opus.

Prva Dučićeva zbirka narodnih epskih pjesama pod naslovom *Junačke narodne pjesme iz brdskog plemena Kuća u Kraljevini Crnoj Gori* u rukopisu sadrži 598 strana i 67 pjesama sa ukupno 20 316 stihova. Prije izdanja u okviru Sabranih djela Stevana Dučića, ova zbirka je u znatno drugačijem obliku štampana 2008. u Podgorici, priredili su je prof. dr Jovan Čađenović i Dragoljub-Draško Vulević. Najveća razlika između ova dva izdanja je u tome što prvo izdanje sadrži 54 pjesme, 13 pjesama ili 3 875 stihova manje od drugog izdanja, što znači da je tek sada u okviru Sabranih djela ova zbirka potpuna, tj. prvi put je štampana u originalnoj verziji. Manjak pjesama u prvom izdanju nastao je iz razloga što su priređivači odlučili da odbace vrijante pojedinih pjesama, iako je ponekad ta druga varijanta pjesme i duža i uspjelija od one koja je objavljena.

Druga Dučićeva zbirka *Junačke narodne pjesme iz Crne Gore, Brda i Hercegovine* u rukopisu sadrži 321 stranu, 34 pjesme i 10 891 stih, od toga su 33 junačke pjesme i jedna tužbalica, kako je zapisivač nazvao „naricaljka“ u kojoj se žale poginuli junaci crmničkoga sela Karuča. I ova zbirka, kao i prva ima dva izdanja, prvi put su ove pjesme ugledale svjetlost dana 2017. godine, u izdanju Fonda za razvoj Kuća „Mrako Miljanov“ priredila R. Glušica,⁷ a drugo izdanje je Druga knjiga Dučićevih Sabranih djela, istog priređivača. Zajedno ove dvije zbirke sadrže 101 pjesmu koje imaju ukupno 31 207 deseteračkih stihova.

U prvoj zbirci kako se iz naslova može vidjeti sadržane su samo pjesme čiji su junaci, hronotopi i zbivanja vezani za Kuće, poređane su po hronologiji događaja o kojima pjevaju od prvog iz 1570. do posljednjeg iz 1877. godine, što je čini svojevrsnom pjesničkom istorijom ovog brdskog plemena za vrijeme više od

falsifikuju, izmišljaju podatke, obmanjuju kao što je to radio Bogoljub Petranović pri sakupljanju epskih narodnih pjesama iz Bosne (Kilibarda 1974).

⁷ Ovo Dučićeva djela, ako izuzmemo dva zagubljena, najduže je neobjavljeno stajalo u Etnografskoj zbirci Srpske akademije nauka i umjetnosti, više od vijeka i skoro deceniju duže od prve zbirke.

tri vijeka, preciznije dugih 307 godina. Njegoš žali što u nahijskoj Crnoj Gori nema pjesama o bojevima protivu Turaka iz XVI i XVII vijeka, pa u *Ogledalu srpskom* konstatuje da:

Od 1510–1702. god. od svih crnogorskih bojeh koji su se u ove gotovo dvije stotine godinah događali nikakve pjesme nemamo koja bi od tih bojeh nama što opjevala; premda se mnoga mjesta i dan današnji u Crnu Goru znaju na koja su Turci gomilama ginuli, kao na pr. Limljani, u Nahiju Crničku, Vrtijeljka u Nahiju Riječku, Progonovići u Nahiju Lješansku, Čevo i Velestovo nekoliko putah, kojih bi se 20–30 naći moglo koja su sva u narodu crnogorskom dobro poznata [...]. (Njegoš 1974: 479)

Njegošu kao državniku i ideologu borbe za slobodu, ali i kao pjesniku *Gorskog vijenca*, nedostaju epske pjesama o starim bojevima jer bi one bile stihovana hronika i svjedočanstvo o stalnom otporu crnogorskog naroda prema Turcima i u periodu od pada Zete pod Turke do XVIII vijeka. Za razliku od nahijske Crne Gore brdsko pleme Kuči ima sačuvane i zapisane pjesme o važnim događajima plemena i bojevima sa Turcima i Klimentima i iz tog perioda XVI i XVII vijeka.

Sve epske narodne pjesme iz ove zbirke vezane tematikom za Kuče, brdsko granično pleme čija je veoma teška i krvava istorija prepuna ratova, bojeva, borbe za opstanak, slobodu i čast na granici između zaraćenih svjetova. U njima su zapisane i u kolektivnu memoriju naroda unesene sve znamenite ličnosti od rodonačelnika Drekala i njegovog sina Lala, preko kučkih junaka i vojvoda, sve do vojvode Marka Miljanova, savremenika i učitelja Stevana Dučića, sa znatnim brojem primjera hrabrih žena koje su svojim postupcima zaslužile pomen u junačkoj pjesmi što nije lako u patrijarhalnom i ratničko-herojskom modelu kulture. U pjesmama su opjevani i svi događaji značajni za istoriju plemena od prvih sukoba sa neprijateljima, značajniji udarci, bojevi, pohare, pogibije i osvete sve do oslobođenja od Turaka u drugoj polovini XIX vijeka, među kojima je čuvena bitka na Fundini ili kako je Kuči zovu „Velji boj“.

U drugoj zbirci junaci i hronotopi nijesu samo kučki već se u pjesmama opjevavaju događaji i epski junaci sa prostora današnje Crne Gore (nekadašnja nahijska Crne Gore, Brda i Hercegovina): Crmnice, Cuca, Bara, Rovaca, Pipera, Nikšića, Golije, Drobnjaka, Rudina, Grahova, ali i oni van njenih granica kao u pjesmi *Pogibija age Bišćanina* i *Istraga Mateljevića*. I pjesme ove zbirke hronološki su posložene i raspoređene u rasponu od dva vijeka, od 1680. do 1860. godine. Stevan Dučić je u obje zbirke datirao događaj iz naslova pjesme obično godinom dešavanja, a kada nije siguran koje godine se zbio događaj, ispod naslova stoji aproksimativno određenje vremena iskazano konstrukcijom predloga *oko* i genitiva temporalne jedinice. Pored preciziranja vremena događaja o kojem se pjeva, često u naslovima pjesama sakupljač određuje i mjesto dešavanja: *Druga pjesma o boju s Bratonožićima iz Pločice više Bioča i Turcima*

od Kosora do Tamnika (1. 13); *Plijen kučke stoke i pogibija pastira u Vrbicu i Boj Kuča s podgoričkim Turcima u Krš Sokolov na vrh Doljana* (1. 16); *Udarac Klimentima na pojate u Cijevnu* (1. 20); *Udarac banu Marijanu u Rudine nišićske* (2. 4); *Boj Pipera i Podgoričana oko Vezirova mosta* (2. 22) i brojne druge.

Po samim naslovima pjesama, kao jakim pozicijama teksta, jasno je šta su njihove teme i o čemu pjevaju. Čak 41 pjesama ima u naslovu kao semantički najopterećeniju riječ *udarac* u značenju *napad* nekih junaka ili četa na neprijateljsku imovinu i teritoriju. Leksema *boj* javlja se u naslovu 22 pjesme, a treća semantički najopterećenija i najfreventnija riječ iz naslova je *osveta* koja se javlja takođe u 21 naslovu. Fenomen krvne osvete⁸ je u ratničko-herojskom modelu kulture veoma prisutan i važan regulator ponašanja članova kolektiva. Krvna osveta, običaj praktikovan u crnogorskom i albanskom narodu bila je imperativ, stoga je u ovoj zbirci toliko pjesama sa temom osvete. Ne osvetiti bližnjega bila je najveća sramota, a opšteprihvaćena izreka „Ko se osveti ka da se posveti“ pokretala na akciju i izazivala brojne sukobe i pogibije. Pored istaknutih leksema u naslovima se javljaju i riječi: *četovanje*, *plijen*, *ubistvo*, *pogibija*, *pohara* a u pjesmama koje opisuju recentnije događaje javljaju se u naslovima lekseme *osvojenje* i *pobjeda* koje anticipiraju skoro oslobođenje od viševjekovnog neprijatelja–Turaka.

Ovo znači da se u naslovu pjesme ili neposredno ispod naslova često nađu sve odrednice događaja: šta se dešava (boj, udarac, plijen, pogibija, osveta), glavni akteri događaja (pojedinci određeni imenom ili plemena, narodi), mjesto događaja, vrijeme, a iza slijede (samo u drugoj zbirci) i podaci o izvorniku pjesme, tj. od koga je sakupljač zapisao pjesmu.

Pouzdanost i preciznost sakupljača ogleđa se i u tačnosti podataka pri navođenju izvora, tj. imena guslara-pjevača od kojih je zapisivao pojedine pjesme ili podataka iz koje zbirke je prepisao neku pjesmu. S. Dučić precizno navodi te podatke u drugoj zbirci pjesama *Junačke narodne pjesme iz Crne Gore, Brda i Hercegovine*, dok u prvoj zbirci pjesama *Junačke narodne pjesme iz brdskog plemena Kuča u Kraljevini Crnoj Gori* tih podataka nema, iako sakupljač dva puta najavljuje spisak: u kratkom predgovoru pisanom 1913. u Beogradu: „Spisak pjevača od kojih sam pojedine pjesme prepisivao gotov sam dodati na kraju zbirke, kao što sam to usmeno g. Bjelanoviću kazao“ (Dučić 2019: 35) i na posljedjoj 598. strani rukopisa stoji napomena: „Ovdje se dodaje spisak pjevača od kojih sam pjesme dobio“. Nije nam poznato šta se dogodilo sa najavljenim

⁸ Krvna osveta je običaj tipičan za nedovoljno razvijena društva kada se konflikt između dvije porodice ili dva plemena započet ubistvom člana jedne grupe nastavlja međusobnim ubijanjem muških članova. Krvna osveta je u 19. vijeku zabranjena zakonom u Crnoj Gori.

spiskom guslara-pjevača, ali smo na osnovu pouzdanosti i savjesnosti Dučićevog sakupljačkog i istraživačkog rada, sigurni da je taj spisak postojao.

Najveći broj pjesama druge zbirke S. Dučić je prepisao iz rukopisne zbirke kapetana Petra Mihaljevića Gluhodoljanina, njih jedanaest tematski vezanih za Crmnicu i okolinu (pjesme pod rednim brojem 11, 14, 15, 20, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33). S. Dučić u jednoj crtici na kraju pjesme *Udarac Turaka na Crnicu* (12) kaže da je iz rukopisa P. Mihaljevića prepisao ovu pjesmu i još trinaest drugih pjesama iz Crmnice, što bi bilo ukupno 14 pjesama. Tri pjesme (pod rednim brojem 1, 2 i 21) u ovoj Dučićevoj zbirci nemaju određenje porijekla, tako da su možda i ove tri pjesme preuzete iz pomenute Mihaljevićeve rukopisne zbirke. Posebno se to može tvrditi za pjesmu pod rednim brojem 21 jer je njena tematika i događaji o kojima pjeva vezani za Crmnicu i Crmničane. Od Jefta Žugića sa Mljetička Dučić je zapisao pet pjesama i to one koje su tematski vezane za teritoriju sjeverozapadne Crne Gore: Rudine nikšićke, Golija, Grahovo i Drob-njak. To su pjesme pod rednim brojem 4, 5, 9, 17 i 18, među kojima je najduža pjesma u cijeloj zbirci, a to je *Pogibija Smail-age Čengića u Drovnjacima* koja ima 815 stihova. Od Milovana Milišina Vujovića iz Pipera zabilježio je četiri pjesme pod rednim brojem 22, 23, 24 i 31 vezane za crnogorsko pleme Pipere, njihove bojeve sa Turcima, ali i sa Rovčanima u pjesmi *Udarac Rovčana piper-skim pastirima u Kamenik*. Bojeve među crnogorskim plemenima pjesnik-pjevač osuđuje riječima: *svađala se velika plemena / i bracku su krvcu prosipali / i sladili okolo krvnika* (2. 23. 405–407).⁹ Isti motiv osude bojeva među bratskim plemenima javlja se i u prvoj Dučićevoj zbirci: *Puče puška, zametnu se kavga, / te zlosretna, da ju Bog ubije, / među braću, đe joj mjesto nije*. (1. 13. 111–113). Takođe, četiri pjesme prepisane su i od Nahoda Ramova Mekića, kako Dučić kaže „muhamedanca i emigranta u Crnu Goru“. To su pjesme pod rednim brojem 7, 13, 16 i 19 tematski vezane za Nikšić, Grahovo, Kolašin i Moračane i sa donekle drugačijom perspektivom i odnosom prema turskim junacima od ostalih kazivača. Od Jovana Jankovića Crnogorca iz Soko Banje prepisao je tri pjesme pod rednim brojem 6, 8 i 10 od kojih je jedna i o čuvenom crnogorskom junaku Nikcu od Rovina koji je „junak od junaka, da boljega nema na svijetu“ (8. 240). Po jednu pjesmu Dučić je zapisao od brata Alekse Rakovića – *Pogibija age od Meduna* (pod rednim brojem 3), od Šaba Vuletića je zapisao kraću epsku pjesmu od svega 126 stihova – *Udarac Zečana Hotima i Kastratima...* (11), od Đoka M. Radulovića iz Kuča prepisao je pjesmu *Pogibija Ameta Bauka...* (28). I na kraju poslednju pjesmu, najkraću sa samo 123 stiha, pod naslovom *Naricanjka*

⁹ Pri navođenju stihova iz pjesama obilježavaćemo u zagradi na prvom mjestu broj zbirke 1. ili 2. zatim, redni broj pjesme u prvoj zbirci od 1 do 67, a u drugoj od 1 do 34, a nakon toga i broj stiha, tako da se svaki navod može lako naći i provjeriti u originalnom kontekstu.

za raznovremenim pogibaocima crničkoga sela Karuča zapisao je od četnoga oficira u penziji Mila Novakovog Boškovića sa Karuča.

Ne samo po eksplicitno iskazanom stavu o odnosu prema zapisivanom tekstu nego i po zapisima i bilješkama na kraju pjesama, može se zaključiti da je za Stevana Dučića bilo veoma važno da pjesme budu vjerno zapisane od kazivača i što bliže stvarnim događajima, tj. historiji. Iz toga razloga nije ništa u njima mijenjao, nego ih je zapisivao onako kako ih je čuo ili našao već zapisane. Ako bi u pjesmi uočio grešku ili nedosljednost, Dučić nije mijenjao tekst pjesme nego je u napomenama ispod teksta iskazao svoje mišljenje o tome i dao objašnjenje, npr. za stih u kojem su sinovi Goge Rašova akteri radnje, Dučić kaže u napomeni ispod teksta: „Onda nije moglo biti sinova Goge Rašova, jer sinovi Goge Rašova, sina popa Ilikova su praunuci Ilika Laleva“ (1. 6. 332); ili „Pjevač mjesto Koća i Zatrebčana pogrešno pominje Hote“ (1. 31. 72). A ako je zapisujući promijenio izvorni oblik, onda u fus-noti ispod teksta obavezno naznači kako je bilo u originalu, tj. kako je od pjesnika-pjevača čuo: „U Crmnična kao i stanovnika Barske okoline se mjesto riječi *đe* uvijek upotrebljava *ge*“ (2.26. 75) ili „Pjevač prema tamošnjem dijalektu umjesto *Braha* svuda kaže *Brava*“ (2. 21) i drugi brojni primjeri za oba postupka.

Uz pjesme čije se varijante javljaju u drugim knjigama ili zbirkama (pjesme iz prve zbirke često imaju varijantu u djelu *Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi* Marka Miljanova, a pjesme iz obje zbirke u zbirci *Gusle crnogorske* Filipa Radičevića, nekad i u Vukovim zbirkama), Stevan Dučić u komentarima iza pjesme navodi podatak u kojim knjigama se još javlja varijanta pjesme o istom događaju, pa ih nerijetko upoređuje po dužini, istinitosti, tj. vjerodostojnosti stvarnom događaju i estetskim kvalitetima. Evo nekih njegovih komentara:

Varijant ove pjesme, ali upola kraći i drugačiji ima protodakon Radičević u svojoj zbirci pjesama „Gusle crnogorske“, a tako i vojvoda Marko Miljanov u knj. „Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi“, str. 21–22. Varijant u Vukovoj zbirci, knj. VIII, s. 14–19 (1. 2);

Varijanta ove pjesme se nahodi u protodakona Radičevića zbirci „Gusle crnogorske“ koja i po poeziji i po historijskoj sadržini daleko ostaje iza ove (2. 27);

Obje pjesme u stvari imaju jednu te istu historijsku vrijednost, samo što je Radičevićeva u pola kraća i sasvim drugačijeg oblika (2. 28);

Od Milovana M. Vujovića prepisah ovu pjesmu koja daleko veću historijsku vrijednost imade od njene varijante koju ima protodakon Radičević u svojoj zbirci narodnijeh pjesama „Gusle crnogorske“, a pod naslov „Osveta Rista Stankovića“ koja četvorostuko događaj uveličaje. (2. 24).

Dučić je smatrao prihvatljivijom i boljom varijantu koja je istinitija i bliža stvarnom događaju.

Stevan Dučić je bio svakako svjestan i „poezije“ u pjesmama koje je zapisivao, što vidimo iz komentara pojedinih varijanata, ali i iz njegovog stava o kvalitetu i vrijednosti sakupljene epike. Danas kada se u narodnim junačkim pjesmama, kao i svakom drugom književnom tekstu, cijeni prije svega estetska dimenzija, možemo konstatovati da su pjesme Dučićevih zbirki znatnih umjetničkih kvaliteta, da u njima kao opjevanim hronikama događaja ima svakako umjetničke snage i ljepote, naročito u pojedinima, i da o tom poetskom i literarnom u njima tek treba da se napišu naučni radovi. Estetski kvalitet pjesama zavisi od darovitosti pjesnika-pjevača od koga su pjesme zapisane. Kako je Stevan Dučić u drugoj zbirci zabilježio od koga je koju pjesmu prepisao, ljepotom i estetskim kvalitetima se izdvajaju neke pjesme koje je zapisao od Jefta Žugića sa Mljetička.

Budući da je S. Dučić vjerno zapisivao pjesme onako kako ih je čuo od pjevača ili kazivača, jezičke karakteristike ovih pjesama zavise od zavičajnih narodnih govora pjesnika-pjevača, tako su pjesme u prvoj zbirci koje su tematski vezene za Kuče, iako nemamo podatke o kazivačima pjesama, jezički ujednačene i sa tipičnim odlikama istočnocrnogorskih govora, prije svega govora Kuča, po čemu se može pretpostaviti da su guslari-pjevači i kazivači pjesama bili uglavnom sa tog podneblja. Pjesme, pak, druge zbirke sa tematikom vezanom za ostale crnogorske krajeve, zapisane od pjesnika-pjevača takođe, iz različitih krajeva Crne Gore: Crmnice, Drobnjaka, Pipera, nahijske Crne Gore, Kuča, jezički su raznorodnije i protkane su jezičkim crtama tipičnim za narodne govore kazivača. Dučić je u napomenama ispod teksta često komentarisao i objašnjavao oblike koji predstavljaju odliku nekog lokalnog govora, npr.: „Kod Crničana se *dimno* izgovara mjesto *divno*, ili Crničani kao i Primorci kažu *njeko* mjesto *neko*“ (2. 15. 38,39); „*Čaše* se češće kaže kod Crničana i ostalih Crnogoraca zapadne Crne Gore nego *hoćaše* ili *šćaše*“ (2. 15. 178); „*Duak* kod Hercegovaca znači *pramen*, *pro* znači *preko*“ (2. 17. 16, 18); „U Hercegovaca se riječ *nako* upotrebljava mjesto *nekako*“ (2. 18. 49); „Kao što se u pjesmi kaže, na isti način se u svaku priliku kod Crničana mjesto *Gluhodoljani* kaže *Glodoljani*“ (2. 20) i drugi komentari i objašnjenja.

Zaključak

U crnogorskoj ratničko-herojskoj i patrijarhalnoj kulturi junačke narodne pjesme su imale poseban status, a pjevanje iz gusle je bila najomiljenija zabava Crnogoraca. Guslar-pjevač bio je posebno cijenjen i zauzimao je najuglednije mjesto na sjedniku:

Kad su gusle počinjale udarati, cio žagor sjednika zanijemi, sve mlade žene, čim guslar zagudi, ustanu da podvore, a na svršetku pjesme ljube guslarovu ruku, a i sjedničari ga pozdrave: »U zdravje ti se čulo, vazda poja i veselio se, da Bog da!« (Dučić 1998: 417)

U Crnoj Gori narodna epska poezija je vjerni pratilac historije, naročito se ističe hroničarska historičnost novijih pjesama „drugog repertoara,“ sa temama iz junačkih vremena borbe za slobodu: napadi, bojevi, pogibije i herojski podvizi dostojni da se opjevaju kroz junačku narodnu pjesmu i tako sačuvaju u kolektivnoj memoriji naroda kao vaspitni primjer otpora tirjanstvu. Naše narodne epske pjesme često jesu ređanje junačkih i strašnih događaja u stihovima, vjerne stvarnim dešavanjima, one su tada historija, „ali opoetizovana i oplemenjena onoliko koliko je ta ista historija dozvoljavala“ (Kilibarda 2009: 286).

Sakupljači i zapisivači usmenih književnih tvorevina spasili su od gubljenja i nestajanja veliko narodno književno, jezičko, kulturološko, etnografsko i folklorno blago. Jedan od najvrednijih i najboljih sakupljača s kraja XIX i početka XX vijeka u Crnoj Gori bio je Stevan Dučić koji je, kada je u pitanju zapisivanje usmenih junačkih pjesama, najprije onih koje su se ticale njegovih rodničkih Kuća, ali u nemalom broju i onih sa drugih područja današnje Crne Gore, postigao mnogo, zapisavši više od trideset hiljada deseteračkih stihova. Njegova sakupljačka djelatnost se ne ističe samo obimom zapisanog, nego i odgovornim, savjesnim i naučnim pristupom zapisivanom materijalu, koji se očituje: 1. čuvanjem autentičnosti izvorne pjesme; 2. napomenama o svim intervencijama na originalnom tekstu pjesme; 3. objašnjenjima o nepodudaranju podataka u pjesmi sa onima iz stvarnosti ili predanja; 4. vrednovanjem varijanti iste pjesme iz svoje i drugih zbirke, 5. davanjem podataka od koga ili odakle su pjesme zapisane i drugih podataka o porijeklu pjesme. Takvim metodom pri zapisivanju dobili smo pouzdan i originalan materijal za buduća različita naučna istraživanja, lingvistička, književno-teorijska, historiografska, etnografska, baš kao što je sam Dučić predvidio u predgovoru prve zbirke epskih pjesama.

Sakupljački rad narodnog stvarstva S. Dučića ne iscrpljuje se samo na zapisivanju junačkih pjesama, već on obuhvata sve književne usmene tvorevine: pripovijetke, basne, lirske pjesme (svatovske, ljubavne, tužbalice), poslovice, zagonetke [...] Njegova djelatnost nije bila samo sakupljanje usmenih umotvorina, već i ozbiljno etnografsko istraživanje u narodu, ali i književno stvaralaštvo. Iz popisa Dučićevih djela sa početka ovog teksta i na osnovu onoga što je nauka o tom djelu već rekla (smatramo da tek slijedi naučna valorizacija Dučićevog djela), možemo reći da je ovaj daroviti Kuć, svojim radom i postignutim rezultatima, zadužio potomke koji mu objavljujući rukopise iz ostavštine, a nedavno i *Sabrana djela* u šest knjiga, vraćaju dug i život.

Literatura

- Tvrtko ČUBELIĆ, 1961: Matija Murko kao proučavač srpskohrvatskih narodnih epskih pjesama. *Slovenski etnofraf* 14, 171–182.
- Stevan DUČIĆ, 1997: *Ili Kuč*. Priredili J. Čadenović, S. Kalezić. Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica.
- –, 1998: *Život i običaji plemena Kuča*. Uredio Jovan Erdeljanović. Podgorica: CID (fototipsko izdanje).
- –, 2017: *Junačke narodne pjesme iz Crne Gore, Brda i Hercegovine*. Priredila Rajka Glušica. Podgorica: Fond za razvoj Kuča „Marko Miljanov“.
- –, 2018: *Razne narodne pripovijetke*. Treća knjiga Sabranih djela. Prir. N. Vuković. Podgorica: Fond za razvoj Kuča „Marko Miljanov“.
- –, 2019: *Junačke narodne pjesme iz brdskog plemena Kuča u Kr. Crnoj Gori*. Prva knjiga Sabranih djela. Priredila Rajka Glušica. Podgorica: Fond za razvoj Kuča „Marko Miljanov“.
- Jovan ERDELJANOVIĆ, 1998: Predgovor. *Život i običaji plemena Kuča*. Podgorica: CID (fototipsko izdanje).
- Vuk STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, 1958: *Srpske narodne pjesme*. Knjiga četvrta. Beograd: Prosveta.
- Novak KILIBARDA, 1974: *Bogoljub Petrnović kao sakupljač narodnih pesama*. Beograd: SANU.
- –, 2007: *Usmena književnost, Epska mjera istorije*. Nikšić: Univerzitet Crne Gore.
- –, 2009: *Usmena književnost Crne Gore*. Podgorica: CID.
- Jurij LOTMAN, 1976: *Struktura umetničkog teksta*. Prev. N. Petković. Beograd: Nolit.
- Matija MURKO, 1951: *Tragom srpskohrvatske narodne epike (Putovanja u godinama 1930. do 1932.)* I–II. Zagreb: Jugoslovenska akademije nauka i umjetnosti.
- Petar II PETROVIĆ NJEGOŠ, 1974: *Ogledalo srpsko*. Beograd: Prosveta, Obod.
- Marko MILJANOV POPOVIĆ, 1989: *Pleme Kuči u narodoj priči i pjesmi*. Podgorica: CANU, Pobjeda.
- Mihailo STEVANOVIĆ, 1934–1935: Istočnoernogorski dijalekat. *Južnoslovenski filolog XIII*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 1–129.

STEVAN DUČIĆ, SAMMLER DER EPISCHEN VOLKSLIEDER IN MONTENEGRO UND VORGÄNGER MATIJA MURKOS

Stevan Dučić nimmt in der montenegrinischen Kulturgeschichte eine bedeutende Stellung ein. Er war Sammler und Aufzeichner der montenegrinischen Volksliteratur, die im 19. Jahrhundert von Vuk Karadžić stark beeinflusst wurde. Obgleich ohne eine formale Ausbildung, gelang es ihm, in seinem kurzen Leben (44 Jahre) ein umfangreiches und wertvolles kulturelles Erbe gesammelt zu hinterlassen. Gesammelte Poesie stammt überwiegend aus seinem

Heimatdorf Kući, etliche Lieder wurden auch in anderen Regionen Montenegros und Herzegowinas gesammelt. Zwei Sammlungen der epischen Volkspoesie – *Junačke narodne pjesme iz brdskog plemena Kuča u Kraljevini Crnoj Gori* und *Junačke narodne pjesme iz Crne Gore, Brda i Hercegovine* – umfassen 101 Heldenlieder im Umfang von 31.207 Trochäus-Versen. Dank diesem umfangreichen Werk zählt Stevan Dučić zu den bedeutendsten Sammlern der Volksliteratur im südslawischen Raum. Künstlerischer, kulturologischer, sprachlicher und ethnologischer Wert des gesammelten und aufgeschriebenen Kulturgutes, darunter vor allem der Volkslieder und Kurzgeschichten wurde bisher noch nicht ausgewertet, er würde allerdings eine interdisziplinäre Analyse verdienen, woran sich Literaturgeschichte, Sprachwissenschaft, Ethnologie und Folkloristik beteiligen sollten. Viele der gesammelten epischen Volkslieder und Kurzgeschichten sind als hochwertige künstlerische Leistungen einzuschätzen; etliche epische Heldenlieder besitzen einen hohen ästhetischen Wert, übertreffen deutlich die einfache literarische Volkskunst und bereichern die montenegrinische Volksliteratur wesentlich.